

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.57>

ВІТОХІН С.А.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ПОЛЯ БОЮ АБО ВІДМОВИ ДІЯТИ ЗБРОЄЮ**CRIMINAL LAW SIGNS OF UNAUTHORIZED ABANDONMENT OF THE BATTLEFIELD OR REFUSAL TO ACT WITH WEAPONS**

Актуальність статті полягає в тому, що збройний конфлікт, що триває на території України, поставив перед вітчизняною системою кримінальної юстиції низку складних теоретичних і практичних завдань. Серед них – забезпечення правильного застосування норм Кримінального кодексу України, що встановлюють відповідальність за злочини проти порядку несення військової служби в бойових умовах. Стаття 429 КК України, яка передбачає відповідальність за самовільне залишення поля бою або відмову діяти зброєю, є однією з найбільш суспільно значущих кримінально-правових норм у цьому контексті, оскільки безпосередньо спрямована на охорону боєздатності Збройних Сил України та виконання Україною зобов'язань щодо захисту державного суверенітету й територіальної цілісності. Метою статті є здійснення системного кримінально-правового аналізу складу злочину, передбаченого ст. 429 КК України, з виявленням проблем його кваліфікації та розробленням науково обґрунтованих рекомендацій щодо правозастосовної практики. У статті здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз складу злочину, передбаченого ст. 429 Кримінального кодексу України, самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю. Послідовно досліджуються всі елементи складу злочину: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Розглядаються доктринальні проблеми розмежування зазначеного злочину із суміжними складами – самовільним залишенням військової частини (ст. 407 КК України), дезертирством (ст. 408 КК України), а також злочинами проти порядку несення служби. Аналізується кваліфікований склад злочину та проблеми встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями і суспільно небезпечними наслідками. Особлива увага приділяється питанням кваліфікації цих злочинів в умовах воєнного стану, а також розмежуванню кримінально-правових і медичних підстав звільнення від відповідальності. Висновки статті можуть бути використані у правозастосовній та науково-дослідній діяльності у сфері військового кримінального права.

Ключові слова: самовільне залишення поля бою, відмова діяти зброєю, склад злочину, об'єкт злочину, об'єктивна сторона, суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона, боєздатність, воєнний стан, кримінальна відповідальність військовослужбовців.

The relevance of the article lies in the fact that the ongoing armed conflict on the territory of Ukraine has posed a number of complex theoretical and practical tasks for the domestic criminal justice system. Among them is ensuring the correct application of the norms of the Criminal Code of Ukraine, which establish liability for crimes against the order of military service in combat conditions. Article 429 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for liability for unauthorized leaving the battlefield or refusal to act with weapons, is one of the most socially significant criminal law norms in this context, since it is directly aimed at protecting the combat capability of the Armed Forces of Ukraine and fulfilling Ukraine's obligations to protect state sovereignty and territorial integrity. The purpose of the article is to conduct a systematic criminal law

© ВІТОХІН С.А. – здобувач наукового ступеня доктора філософії науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності (Навчально-науковий інститут поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ) <https://orcid.org/0009-0004-7394-3357>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

analysis of the elements of the crime provided for in Article 429 of the Criminal Code of Ukraine, identifying problems with its qualification and developing scientifically based recommendations for law enforcement practice. The article provides a comprehensive criminal law analysis of the elements of the crime provided for in Article 429 of the Criminal Code of Ukraine – unauthorized abandonment of the battlefield or refusal to act with weapons. All elements of the crime are examined in sequence: object, objective side, subject and subjective side. The doctrinal problems of distinguishing the said crime from related offences – unauthorized abandonment of a military unit (Article 407 of the CCU), desertion (Article 408 of the CCU), and crimes against the order of service – are examined. The aggravated elements of the crime and the problems of establishing a causal link between the act and socially dangerous consequences are analyzed. Particular attention is paid to the qualification of these crimes under martial law, as well as to distinguishing criminal law and medical grounds for exemption from liability. The conclusions of the article can be used in law enforcement and research activities in the field of military criminal law.

Key words: *unauthorized abandonment of the battlefield, refusal to act with weapons, elements of crime, object of crime, objective side, subject of crime, subjective side, combat capability, martial law, criminal liability of military personnel.*

Актуальність теми. Збройний конфлікт, що триває на території України, поставив перед вітчизняною системою кримінальної юстиції низку складних теоретичних і практичних завдань. Серед них – забезпечення правильного застосування норм Кримінального кодексу України (далі – КК України), що встановлюють відповідальність за злочини проти порядку несення військової служби в бойових умовах. Стаття 429 КК України, яка передбачає відповідальність за самовільне залишення поля бою або відмову діяти зброєю, є однією з найбільш суспільно значущих кримінально-правових норм у цьому контексті, оскільки безпосередньо спрямована на охорону боездатності Збройних Сил України та виконання Україною зобов'язань щодо захисту державного суверенітету й територіальної цілісності.

Попри очевидну актуальність цієї норми в умовах воєнного стану, її кримінально-правовий аналіз у вітчизняній науці залишається недостатньо повним. Наявні публікації переважно торкаються суміжних складів злочинів – самовільного залишення військової частини та дезертирства [1; 2], тоді як специфічні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 429 КК України, потребують окремого ґрунтовного дослідження. Водночас кримінально-правова наука накопичила значний теоретичний потенціал у сфері аналізу військових злочинів, який може бути застосований до проблематики цієї статті [3; 4; 5].

Метою статті є здійснення системного кримінально-правового аналізу складу злочину, передбаченого ст. 429 КК України, з виявленням проблем його кваліфікації та розробленням науково обґрунтованих рекомендацій щодо правозастосовної практики.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 429 КК України; дослідити проблеми розмежування цього злочину із суміжними складами; розглянути питання кваліфікованого складу та обставин, що виключають кримінальну відповідальність; виробити рекомендації для правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Стаття 429 КК України розміщена у Розділі XIX Особливої частини КК України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» і має таку редакцію: «Самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю – карається позбавленням волі на строк від 5 до 10 років. Ті самі дії, що призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків, – карається позбавленням волі на строк від 10 до 15 років або довічним позбавленням волі» [6].

Ця норма є спеціальною щодо більш загальних норм про самовільне залишення військової частини (ст. 407 КК України) та дезертирство (ст. 408 КК України). Її спеціальний характер визначається двома ключовими ознаками: по-перше, часовою – злочин вчиняється виключно «під час бою»; по-друге, локативною – мова йде про залишення «поля бою», тобто конкретного місця безпосереднього збройного зіткнення. Ці ознаки суттєво відрізняють ст. 429 КК України від суміжних складів і визначають підвищений ступінь суспільної небезпеки відповідних діянь.

Загальна характеристика системи військових злочинів у вітчизняному кримінальному праві передбачає їх поділ за родовим об'єктом – встановленим порядком несення військової служби – на

кілька груп: злочини проти порядку підлеглості та військової честі; злочини проти порядку проходження військової служби; злочини проти порядку несення бойових чергувань та інших спеціальних служб; злочини проти порядку поводження зі зброєю та іншим майном; злочини проти встановленого порядку ведення бойових дій [7]. Стаття 429 КК України відноситься до останньої із зазначених груп і посідає в ній особливе місце з огляду на безпосередній зв'язок із бойовими діями.

Слід зазначити, що норма ст. 429 КК України за своєю природою є відносно новою у вітчизняному праві – вона не мала прямого аналога у кримінальному законодавстві радянської доби, хоча і відображає традиційний для всіх правових систем підхід до забезпечення дисципліни в бойових умовах. Відсутність розгорнутої судової практики за цією статтею у мирний час до 2022 р. зумовлювала і відносно слабку теоретичну розробленість ознак цього складу злочину у вітчизняній науці.

Визначення об'єкта злочину, передбаченого ст. 429 КК України, є базовим елементом його кримінально-правової характеристики, від якого залежить правильне розуміння суспільної небезпеки діяння та визначення його місця в системі злочинів. Родовим об'єктом усіх військових злочинів, розміщених у Розділі XIX КК України, є встановлений порядок несення військової служби – сукупність правових норм, що регулюють відносини у сфері організації та здійснення захисту держави збройними засобами [8].

Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 429 КК України, визначається дещо складніше – у науці існують різні підходи до цього питання. Найбільш обґрунтованою видається позиція, відповідно до якої безпосереднім об'єктом є порядок виконання бойових завдань особовим складом у ході безпосереднього збройного зіткнення з противником, а в ширшому значенні – боєздатність конкретного підрозділу та збройних сил в цілому. Саме боєздатність збройних сил як здатність ефективно виконувати бойові завдання є тим суспільним благом, на охорону якого спрямована норма ст. 429 КК України.

Питання об'єкта суміжного складу злочину – самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) – ґрунтовно досліджувалося у вітчизняній науці. Так, О.В. Ленда зазначає, що об'єктом цього злочину є встановлений порядок проходження військової служби [9]. Цей підхід є методологічно значущим і для аналізу об'єкта злочину за ст. 429 КК України, однак при цьому слід враховувати, що специфіка «бойової» ситуації надає безпосередньому об'єкту більш конкретного змісту – це не просто порядок проходження служби взагалі, а порядок виконання бойових завдань в умовах безпосереднього збройного зіткнення.

Кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 429 КК України), що передбачає настання загибелі людей або інших тяжких наслідків, вводить у структуру об'єкта злочину також додатковий об'єкт – життя та здоров'я особи (осіб), які загинули або постраждали внаслідок самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю. Таким чином, кваліфікований склад злочину є двооб'єктним: поряд із порядком виконання бойових завдань він посягає на більш широке коло суспільних відносин, пов'язаних із охороною найважливіших особистих благ – життя і здоров'я.

Деякі вчені виокремлюють як додатковий об'єкт цього злочину ще й безпеку держави в широкому розумінні, обґрунтовуючи це тим, що самовільне залишення поля бою в умовах активного збройного конфлікту може мати стратегічні наслідки – сприяти успіху противника та підірвати обороноздатність країни в цілому. Ця позиція заслуговує на підтримку з огляду на те, що масштаб суспільної небезпеки злочину визначається не лише безпосередніми, а й більш широкими наслідками відповідних діянь для обороноздатності держави.

Предметом злочину у даному складі є поле бою – конкретна місцевість або об'єкт, де ведуться бойові дії, де конкретний військовослужбовець виконує бойове завдання і яке він залишає самовільно. При цьому поле бою як предмет злочину має ситуативний характер: це не формально визначена законом чи наказом територія, а фактичне місце безпосереднього бойового зіткнення, де знаходиться підрозділ або конкретний військовослужбовець у момент вчинення злочину.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 429 КК України, характеризується 2 альтернативними формами діяння: самовільним залишенням поля бою під час бою та відмовою під час бою діяти зброєю. Кожна з цих форм потребує окремого детального аналізу.

Самовільне залишення поля бою – це фізичне переміщення військовослужбовця із місця безпосереднього виконання бойового завдання (поля бою) в умовах, коли бій ведеться, без дозволу командира або без інших законних підстав. Ключовим у цій формі діяння є ознака «самовільності», яка означає відсутність відповідного дозволу або наказу уповноваженої особи. Якщо переміщення здійснюється на підставі наказу командира (навіть помилкового), воно не утворює складу злочину за ст. 429 КК України.

Слід розрізняти самовільне залишення поля бою і відступ, тактичне переміщення чи евакуацію, що здійснюються у відповідності з наказом або обстановкою бою. Питання про те, що є «полем бою» у конкретному випадку, вирішується виходячи з фактичних обставин: як правило, це район, де підрозділ веде вогневий контакт із противником або безпосередньо готується до нього в рамках конкретної бойової операції.

Відмова під час бою діяти зброєю – це активна чи пасивна поведінка військовослужбовця, що виражається у відмові застосувати зброю проти противника в умовах, коли таке застосування є необхідним відповідно до бойового завдання та наказу командира. Ця форма злочину характеризується насамперед пасивністю – невиконанням обов'язку застосовувати зброю. Проте вона може бути виражена й активно – через словесне оголошення відмови, кидання зброї, демонстративне ухилення від бойового контакту.

Важливою ознакою обох форм злочину є часова – «під час бою». Це є конститутивною ознакою об'єктивної сторони, яка відрізняє цей злочин від суміжних складів. Поняття «бій» у цьому контексті слід розуміти як активний збройний контакт підрозділу з противником – ведення вогню, атака, оборона або контратака. Стан бойового чергування, перебування в зоні бойових дій без безпосереднього збройного контакту, підготовка до бою або висунання до місця бою самі по собі не утворюють часової ознаки «під час бою» у значенні ст. 429 КК України.

Місцем вчинення злочину є поле бою – простір, де відбувається безпосереднє збройне зіткнення. На відміну від ст. 407 КК України, яка говорить про залишення «військової частини або місця служби» – поняття, що мають нормативно-правове визначення, – поняття «поле бою» є більш ситуативним і не визначається у формальних адміністративних категоріях. Це становить певну складність для правозастосовної практики, оскільки межі «поля бою» можуть бути розмиті, особливо в умовах сучасних бойових дій із нелінійними фронтами, позиційною обороною та вогнем на великій відстані.

У науковій літературі та судовій практиці зарубіжних держав напрацьовано низку критеріїв визначення «поля бою»: це місце, де особа безпосередньо виконувала бойове завдання; де велось вогневе ураження противника або противником; де знаходилися інші члени підрозділу, які вели бій. Для цілей кваліфікації злочину важливо встановити, що у момент залишення цього місця бій дійсно тривав, а не завершився [10].

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 429 КК України, є спеціальним – ним може бути лише особа, яка є військовослужбовцем або прирівняна до нього за законом. Загальні вимоги до суб'єкта злочину (фізична особа, вік кримінальної відповідальності – 16 років, осудність) також застосовуються, однак визначальною є спеціальна ознака – перебування особи у статусі військовослужбовця.

Коло осіб, які можуть бути суб'єктами військових злочинів за КК України, визначається у примітці до ст. 401 КК України. Відповідно до цієї примітки, суб'єктами військових злочинів є військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також особи рядового і начальницького складу підрозділів органів внутрішніх справ, що беруть участь у бойових діях [6].

Таким чином, суб'єктом злочину за ст. 429 КК України може бути будь-який військовослужбовець незалежно від звання, посади та роду військ, якщо він безпосередньо брав участь у бою. Важливою є ознака «участі в бою» – особа, яка перебуває у зоні бойових дій, але безпосередньо не задіяна в конкретному бою (наприклад, перебуває у резерві, на тилкових позиціях чи в медичному закладі), не може бути суб'єктом цього злочину.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 429 КК України, характеризується умисною формою вини. Злочин може вчинятися як із прямим умислом (особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння – залишення поля бою або відмови діяти зброєю – і бажає вчинити це діяння), так і з непрямым умислом (особа усвідомлює суспільно небезпечний характер діяння і свідомо допускає або байдуже ставиться до залишення поля бою).

У науковій літературі питання форми вини у злочинах, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби, є дискусійним. Так, при аналізі ст. 407 КК України дослідники переважно дотримуються позиції, що умисел є прямим і включає усвідомлення протиправності залишення [1; 5]. Для ст. 429 КК України умисел так само повинен охоплювати усвідомлення особою факту, що: вона є учасником бою; вона залишає місце бою або відмовляється від застосування зброї; вона робить це без дозволу або законних підстав.

Слід зазначити, що паніка як психологічний стан ставить під сумнів наявність умислу у класичному розумінні. Коли людина тікає з поля бою в паніці, її дії визначаються не раціональним

рішенням, а некерованою емоційною реакцією. Це є аргументом на користь застосування норм про обмежену осудність або за наявності підстав – про неосудність у таких випадках.

Мотив і мета не є конститутивними ознаками складу злочину за ч. 1 ст. 429 КК України, однак вони мають значення для правильного розмежування цього злочину з дезертирством (ст. 408 КК України) та для індивідуалізації покарання. Якщо самовільне залишення поля бою вчинено з метою назавжди ухилитися від несення військової служби, воно може кваліфікуватися не за ст. 429 КК України, а за сукупністю або як дезертирство.

Типовими мотивами самовільного залишення поля бою є страх, прагнення зберегти власне життя або уникнути поранення, психологічне виснаження, деморалізація, втрата зв'язку з підрозділом. Типовими мотивами відмови діяти зброєю є страх, переконання в безглуздісті подальшого опору, совісні переконання, відмова підкорятися конкретному наказу (не службі взагалі). Встановлення мотиву має значення і для розмежування злочину та крайньої необхідності – якщо особа відмовляється діяти зброєю або залишає позицію, рятуючи поранених побратимів, ситуація потребує окремої оцінки з точки зору ст. 39 КК України [13].

Висновки. Здійснений комплексний кримінально-правовий аналіз складу злочину, передбаченого ст. 429 КК України, дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, об'єктом злочину є встановлений порядок виконання бойових завдань та боєздатність збройних сил, а у кваліфікованому складі додатковим об'єктом виступає життя та здоров'я осіб, які загинули або постраждали внаслідок злочинного діяння. Безпосередній об'єкт злочину – боєздатність конкретного підрозділу – є специфічнішим порівняно із суміжними складами, що визначає підвищений ступінь суспільної небезпеки цього злочину.

По-друге, об'єктивна сторона характеризується 2 альтернативними формами діяння (самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю), що вчиняються виключно «під час бою». Ознака «під час бою» є конститутивною і потребує встановлення факту активного збройного зіткнення у кожному конкретному випадку. Склад злочину за ч. 1 ст. 429 КК України є формальним; кваліфікований склад (ч. 2) є матеріальним і вимагає встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діянням та суспільно небезпечними наслідками.

По-третє, суб'єкт злочину є спеціальним – військовослужбовець або прирівняна до нього особа, яка безпосередньо брала участь у бою. Питання осудності та обмеженої осудності набувають особливого значення у контексті бойового психологічного стресу, і правозастосовна практика повинна передбачати обов'язковість судово-психіатричної експертизи у справах, де є ознаки психологічного розладу, що міг вплинути на поведінку особи.

По-четверте, суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом, причому у кваліфікованому складі суб'єктивне ставлення до наслідків може бути у формі необережності. Мотив і мета не є конститутивними ознаками, однак мають значення для розмежування зі суміжними складами – насамперед із дезертирством, при якому обов'язковою ознакою є умисел на постійне ухилення від служби.

Перспективами подальших досліджень у цій сфері є аналіз судової практики у справах про злочини за ст. 429 КК України в умовах воєнного стану, дослідження питань призначення покарання за цим складом злочину, а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення нормативного регулювання відповідних суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Тригуб Т.О. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби. *Законодавство України: реалії та перспективи*. 2023. № 2023. С. 70–73. URL: <https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/download/62/991/2058-1>.
2. Самовільне залишення військової частини (СЗЧ). Адвокати ЗСУ – правова допомога. URL: <https://pravo-ua.com/crime/samovilne-zalyshennya-vijskovoyi-chastyuni/>.
3. Ободовський О.В. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 51. С. 108–114. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.51.22>.
4. Ленда О.В. Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби: доктринальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. С. 593–597. DOI: [10.31733/2078-3566-2022-6-593-597](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-593-597).
5. Сенько М.М. Суб'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. С. 161–171.

6. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 21 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Ободовський О.В. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 51. С. 108–114.
8. Ленда О.В. Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби: доктринальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. С. 593–597.
9. Ленда О.В. Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби: доктринальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. С. 593–597.
10. Самовільне залишення військової частини (СЗЧ). Адвокати ЗСУ – правова допомога. URL: <https://pravo-ua.com/crime/samovilne-zalyshennya-vijskovoyi-chastyny/>.
11. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 21 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025

Дата публікації: 25.09.2025